

תּוֹכַח הָעֲנִינִים

מבוא: יעקב גולומב על כה אמר סרתוסטרא
בתרגומו של דוד פרישמן 9

חלק ראשון

25	פְּתַח־דְּבָרֵי סַרְתוֹסְטָרָא
41	מִשְׁאוֹת סַרְתוֹסְטָרָא
41	עַל שְׁלֹשׁ הַתְּמוּרוֹת
43	עַל הַקְּתָדְרוֹת לְצַדִּיקָה
46	עַל הַדּוֹרְשִׁים אֶל־מֵאֲחֵרֵי הָעוֹלָם
50	עַל בּוֹזֵי הַבְּשָׂר
52	עַל הַתְּעַנּוּגוֹת וְהַתְּאַוּוֹת
54	עַל הַפּוֹשֵׁעַ לְבַר־הַפְּנִים
56	עַל הַקְּרִיאָה וְהַכְּתִיבָה
58	עַל הָעֵץ אֲצֵל הָהָר
61	עַל הַמְּטִיפִים לְמוֹת
64	עַל הַמְּלַחֲמָה וְאֲנָשֵׁי הַמְּלַחֲמָה
66	עַל הָאֵלִיל הַחֲדָשׁ
69	עַל זְבוּבֵי הַשּׁוּק
72	עַל הָעֲנִיעוֹת
74	עַל הָרַע
76	עַל אֶלֶף מִטְרוֹת וְאַחַת
78	עַל אֲהַבַת הָאָדָם לְאָדָם
80	עַל דְּרֹךְ הַבּוֹרָאִים
83	עַל הַנָּשִׁים הַזְּקֵנוֹת וְהַצְּעִירוֹת
86	עַל נְשִׁיכַת הַצְּפֹעֵנִי
88	עַל הַיָּלֵד וְעַל הַלּוֹקֵחַ אִשָּׁה

90	על השולחים יד בנפשם
93	על הצדקה הנותנת

חלק שני

101	הילד עם המראה
103	על פני איי עדן
106	על החומלים
109	על הכהנים
112	על הצדיקים
116	על האספסוף
119	על העקרים
122	על החכמים המהללים
125	שירת הלילה
128	שירת המחול
131	שירת הקבר
134	על המתגברים על עצמם
138	על הנשאים
141	על ארץ המשכילים
143	על הדעת אשר לא ידעה איש
147	על החכמים
149	על החוזים
152	על המעשים הגדולים
156	נביא האמת
160	על הגאלה
165	על חכמת האדם
169	הדממה החרישית

חלק שלישי

175	ההולך
178	על המראה והחידה

184	על אשר האדם למרות רצונו
187	לפני עלות השמש
191	על הצדקה המקטינה
197	על הר הזיתים
201	על אלה אשר יעברו
204	על הבוגדים
208	התשובה
212	על שלש הרעות
217	על רוח הכבודות
222	על לוחות ישנים וחדשים
244	המתרפא
251	על כליון הנפש הגדול
254	שיר המחול השני
258	שבעת החותמות

חלק רביעי ואחרון

265	קרבו הדבש
268	זעקת שָׁבֵר
272	דברים עם המלכים
277	העלוקה
280	הקוסם
288	באין עבודה
293	הנמאס בבני אדם
299	העני לרצונו
303	הצל
307	בצהרים
310	ברכת שלום
316	לחם הערב
318	על האדם הנעלה

330	שִׁיר הַרוּחַ הַרְעָה
336	עַל הַדַּעַת
339	בֵּין בְּנוֹת הַמְדַבֵּר
346	הַמְתַּעוֹרְרִים
350	חַג הַחֲמוּרִים
354	שִׁיר הַשְּׂכָרוֹן
363	הָאוֹת

כה אמר סרתוסטרא בתרגומו של דוד פרישמן יעקב גולומב

יזומה ברוכה היא להביא מחדש בפני הקורא העברי בימינו את תרגומו
הקלאסי של דוד פרישמן¹ לאחד מן החיבורים היפים ורבייההשפעה

1 יחסית מצויים מעט מאוד מחקרים מקיפים על פועלו החלוצי של דוד פרישמן (לא רק בתחום התרגום אלא גם בפובליציסטיקה ובתרומתו לספרות היפה). לפיכך, בולט לטובה מחקרה המאלף של איריס פרוש, קנון ספרותי ואידיאולוגיה לאומית: ביקורת הספרות של פרישמן בהשוואה לביקורת הספרות של קלזנר וברנר, ירושלים: מוסד ביאליק והוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 1992. במחקרה המקורי מגיעה פרוש למסקנה מפתיעה, דהיינו למרות ציפיותינו, בין השאר לאור תרגומו את כה אמר סרתוסטרא לניטשה, כי פרישמן ידבק בהשקפת עולם ניטשיאנית בטעמיו האסתטיים ובעקרונותיו הביקורתיים, הרי שאלה היו דווקא רחוקים מניטשה וקרובים למדי למבקרי הספרות הגדולים של המאה השמונה-עשרה, כמו גתה למשל. יחד עם זאת כדאי לציין כי דבר זה כלל וכלל אינו מעיד על אנטי-ניטשיאניות או על אי-ניטשיאניות של פרישמן. אסור לשכוח כי בדמותו של סרתוסטרא מבקש ניטשה להבליט את מידת האוטונומיה הרוחנית ואי-תלות אינטלקטואלית. ניטשיאני אמיתי, לידו של ניטשה, הוא תלמיד העוזב את רבו ופונה לדרך אותנטית משלו. חסיד שוטה של ניטשה אינו ניטשיאני כלל ועיקר במסגרת תורת האותנטיות האישית שלו, כפי שהיא מוצגת על ידיו בכה אמר סרתוסטרא וחיבורים אחרים. וייתכן כי פרישמן למד מסרתוסטרא פרק חשוב זה בקיום האנושי האוטנטי וסירב להשתייך למחנה של ברדיצ'בסקי, לאותה חבורת הצעירים אשר דבקה ב"רבם" – "רבי ניטשה", כפי שכינה בלעג אחד העם את ניטשה בשלהי המאה התשע-עשרה בפני "תלמידו" הסורר, מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, בפולמוס הסוער ביניהם על מגמותיה ותכניה הרצויים של התרבות העברית המתעוררת. מכל מקום, פרישמן התקרב דווקא אל ניטשה, הואיל ונמנע מהשפעתו הדומיננטית על כלל מפעלו הספרותי. על תורת האותנטיות של ניטשה ראו: פרק חמישי בספרו של יעקב גולומב, אביר האמונה או גיבור הכפירה: בחיפושי האותנטיות מקירקגור עד קאמי, תל-אביב: שוקן, 1999. יחד עם זאת גם פרוש מפרטת כמה נקודות עיוניות שבהן נודעה לניטשה השפעה כלשהי על פרישמן ועל מפעלו (ראו שם, עמ' 26, הערה; עמ' 42; 75; 199). כדאי לציין גם שני מחקרים מקיפים אחרים שהוקדשו למפעלו הביקורתי של דוד פרישמן: מנוחה גלבוה, בין ריאליזם לרומנטיקה: פרישמן המבקר, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"ה; שלום קרמה, פרישמן המבקר, ירושלים: מוסד ביאליק, 1984. בספרו של יוסף אורן, אחד-העם, מ. י. ברדיצ'בסקי וחבורת "צעירים", ראשון לציון: יחז, 1985, מוזכר פרישמן מדי פעם כאדם העומד בקשרים הדוקים עם חבורה זו.

ביותר בהגות המערבית המודרנית, הלוא הוא כה אמר סרתוסטרא² מאת ההוגה הגרמני הגדול, השנוי לעתים במחלוקת, פרידריך ניטשה. לחיבור זה, מעבר להשפעתו על ההגות האירופית הכללית ועל תולדות אירופה במאה העשרים,³ נודע בקורות עמנו מעמד מיוחד באשר הוא הרטיט את נשמותיהם הרגישות ועיצב את השקפות עולמם המתגבשות של ראשוני הסופרים העבריים בסוף המאה התשע־עשרה ובראשית המאה העשרים.⁴

על כן, אך טבעי הדבר שבמבוא זה אדגיש בקצרה את הרקע ההיסטורי העברי־יהודי של כה אמר סרתוסטרא ואת קבלתו הנלהבת, ולעתים רחוקות גם המסויגת, אך לעולם לא אדישה, על ידי גדולי הרוח והעט בעמנו בעת התעוררותה המופלאה של התרבות העברית המודרנית.

* * *

2 נהוג להניח כי שמו המקורי של הנביא הפרסי העתיק היה זרתושטרה (ראו: תמר עלים־גינדן, הטוב, הרע והעולם – מסע לאיראן הטרומ־אסלאמית, בן שמן: מודן 2011). בתרבות המערבית שמו נודע כזורואסטר, ועם עליית לימודי הדתות הלא־נוצריות באירופה שוחזר בתחילה שמו כזרתוסטרא או סרתוסטרא, שחוזר שהיה מקובל בזמנו של ניטשה. יחד עם זאת חשוב לזכור כי אין כל קשר רעיוני־מושגי ישיר בין נביאה של דת פרסית עתיקה זו לדמותו של סרתוסטרא נוסח ניטשה, שהרי האחרון היה אתיאיסט גמור וכלל לא האמין באל כלשהו או באיזשהו עיקרון טרנסצנדנטי אחר המעגן את משמעותו וערך חיינו בגורמים חוץ־ארציים.

3 כך, למשל, הפסיכולוג הנודע קרל יונג, כמו גם אחד הפילוסופים החשובים ביותר במאה העשרים, מרטין היידגר, העבירו, כל אחד בנפרד, סמינרים חשובים לאורך כמה שנים רק על כה אמר סרתוסטרא. יתר על כן, מפורסמת העובדה שבזמן מלחמת העולם הראשונה החזיקו חיילים גרמנים את החיבור הזה בתרמיליהם הצבאיים – מטעמים מוטעים ביותר, באשר סרתוסטרא של ניטשה, וניטשה עצמו, הסתייגו מכל גילוי של לאומנות קיצונית ולוחמנות ברוטאלית (בשפת ניטשה "דיוניסיות ברברית") והעדיפו את תעצומות הנפש (בשפת ניטשה: Macht) על פני הכוח הפיזי־מעודן (בשפתו: Kraft). על הבחנה חשובה זאת, שהתעלמות ממנה גררה סירוס גם ואפילו פלילי של הגות ניטשה בידי קלגסי העט הנאציים, ראו: יעקב גולומב, הפיתוי לעוצמה: בין ניטשה לפרייד, ירושלים: מאגנס, 1999, בעיקר פרק חמישי. ראו גם את מאמרו: "ניטשה, סנדקו של היטלר? לא ממש", קשת החדשה, מס' 17, 2006, עמ' 160-148.

4 לדיון מפורט בעניין זה עיינו בספרו של יעקב גולומב, ניטשה העברי, תל־אביב: ידיעות אחרונות, 2009.

באיגרת משנת 1907 ששלח יוסף חיים ברנר מלונדון אל ידידו שמעון ביכובסקי, הוא מודיע לו כי הלל צייטלין שלח לו את "כה דיבר צרתוסטרא (כך במקור) של ניטשה בתרגום רוסי משובח." "הספר נחוץ לי," הוסיף וכתב.⁵ גם לנו כנראה היה נחוץ מאוד חיבור זה בנוסח עברי משובח – עובדה שקיבלנו עד כה שלושה תרגומים ממנו;⁶ ולבי על הגרמנים שנאלצו להסתפק אך ורק במקור אחד.

שנתיים בלבד אחרי דברים אלה של ברנר, יצא לאור בעברית תנ"כית תרגומו הפיוטי של דוד פרישמן המובא כאן בפניכם, כאשר כרך א' שלו הופיע בשנת 1909 במאסף ספרותי רשפים בוורשה והכרך השני נדפס באותו כתב-עת בשנת 1911.⁷ השם ניטשה עוד הופיע באיות באידיש כניטצשע. עצם הופעת מהדורות מרובות של תרגומו של פרישמן (כולל זו הנוכחית) מורה על העניין הרב שנודע לחיבור זה בקרב קוראי העברית מאז 1909 ועד ימינו.

פרישמן, שהיה מעמודי התווך של התעוררות התרבות והספרות העברית החדשה (וגם ערך כמה קבצים וכתבי-עת ספרותיים עבריים חשובים), היה כנראה מודע לפופולאריות הרבה של ניטשה בקרב המשכילים היהודיים וסופרים עבריים מודרניים מרכזיים. רק בכדי לסבר את הדעת אביא כאן מדבריו של דב בר בורוכוב משנים אלה, במכתב

5 כל כתבי י.ח. ברנר, כרך שלישי, אגרות, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1967, עמ' 300. על זיקתו המורכבת של יוסף חיים ברנר אל ניטשה ואל כה אמר צרתוסטרא, שאותו הוא מזכיר לא פעם בכתביו, ראו ספרו של יעקב גולומב: "מתק סתרים": ברנר כאקזיסטנציאליסט עברי, ירושלים: כרמל (בדפוס). על זיקתו המורכבת של הלל צייטלין אל ניטשה, ראו מאמרו של יעקב גולומב: "הלל צייטלין: מ'על-אדם' אל 'אל עליון' או מניטשה אל 'ספר הזוהר'", דעת (חוב' 56, 2005), עמ' 135-151.

6 פרט לתרגומו של דוד פרישמן מצוי גם תרגום של ישראל אלדד, כה אמר צרתוסטרא, ירושלים ותל-אביב: שוקן, 1970; ושל אילנה המרמן, כה אמר צרתוסטרא, תל-אביב: עם עובד, 2010.

7 כה אמר צרתוסטרא, תרגם: דוד פרישמן [בהמשכים], רשפים: מאסף ספרותי (שאותו ערך דוד פרישמן), ורשה, תרס"ט-תרע"א. הופיע מחדש בשנת 1914 בוורשה בהוצאת מרכז בכל כתבי דוד פרישמן, כרכים טו-טז; ובשנת 1924 בתל-אביב בהוצאת מ. ניומן, בכרך תרגומים, עם הקדמה מאת א. שטיינמן. הדפסה מחדשת של הוצאה זו הופיעה בשנת תשכ"ה, ירושלים ותל-אביב (גם היא בהוצאת מ. ניומן).

לידידו שבו הוא מספר על כך כי הוא מתקיים לא רע מהעברת "הרצאות פופולאריות" על ניטשה בקהילות יהודיות שונות בפולין ובמזרח לה.⁸ יתר על כן, פרישמן עמד בקשרים די הדוקים עם "חבורת הצעירים" בהנהגתו של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי,⁹ שכונה – לעתים לשבח אך לרוב לגנאי – "ניטשה העברי". כאמור, פרישמן היה מודע לזיקתם של "הצעירים" הללו לניטשה, שרוב כתביו (וגם ביקורות עליהם) היו נפוצים למדי במרחבי האימפריה הרוסית שבה חיו רוב האינטלקטואלים העבריים בשלהי המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים.¹⁰ לעובדות משמעותיות אלה יש להוסיף גם את הערתה המאלפת של איריס פרוש הקובעת במחקרה (שם, עמ' 13) כי "פרישמן היה מראשי התובעים להכניס לספרות העברית את ה'טעם האירופי' ורבים מן הסופרים הללו [פייברג, ברדיצ'בסקי, טשרניחובסקי, ברנה, שופמן, שניאור, כהן ואחרים] ניסו, איש-איש לפי דרכו, למלא אחר תביעה זאת." ומי אם לא דוד פרישמן עצמו היה אחד היוצרים הפוריים

8 מצוטט על ידי משה וולדוקס (Waldoks) (הערה בעמ' 279), בחיבורו: *Hillel Zeitlin: The Early Years (1894-1919)*, Ph.D. Dissertation Brandeis University, 1984. ראו גם: Lewis S. Feuer, *Ideology and the Ideologists*, New York: Harper & Row, 1975, עמ' 37, המתאר את "המון הצעירים היהודיים שהאזינו ל-Master ניטשה, שמילותיו צלצלו בקול של עצמיות איתנה. לכל דייר-מחנות גרמני שצעד עם מליצותיו של ניטשה [במלחמת העולם הראשונה] היה ניטשיאני מן הגטו שמצא כי חייו ניזונו מדימויו של ניטשה." (תרגום שלי).

9 עיינו בחיבורו של יוסף אורן המוזכר לעיל בסוף ההערה הראשונה. קראו גם באוסף איגרות שהחליפו ביניהם דוד פרישמן ומיכה יוסף ברדיצ'בסקי כבר מראשית המאה העשרים: "בין מיכה יוסף ברדיצ'בסקי לבין דוד פרישמן", מ. אונגרפלד, מאסף לדברי ספרות, ביקורת והגות, כרך ה-ו, תל-אביב, תשכ"ה-תשכ"ו, עמ' 619-636.

10 לפורטים, ראו את הערותיו המאלפות של מנחם ברניקר במאמרו "ניטשה והסופרים העבריים: ניסיון לראייה כוללת", בקובץ: ניטשה בתרבות העברית, ערך: יעקב גולומב, ירושלים: מאגנס, 2002, עמ' 131-159. בעניין זה, קראו גם את מאמרו של אבנר הולצמן, "בדרך אל שינוי הערכים: על מקומה של השפעת ניטשה ביצירתו של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי" (שם, עמ' 161-179). על העיסוק האינטנסיבי בניטשה מצד הוגים, סופרים ופובליציסטים עבריים אפשר להתרשם מן הביבליוגרפיה של "ניטשה בעברית מאז שנת 1892" המצורפת כנספח לספרו של יעקב גולומב, ניטשה העברי (הערה 4 לעיל).

ביותר בתקופה זאת אשר לא רק נאה דרש אלא גם נאה תרגם וכתב. כל הרקע ההיסטורי-סוציולוגי והבלטריסטי הזה אמור לספק לנו תשובה די ניצחת לגבי השאלה מה ראה פרישמן לנכון לתרגם דווקא את יצירתו של ניטשה, אולם אין בכך עדיין תשובה מספקת לשאלה מדוע, משלל יצירותיו הרבות של ההוגה הגרמני, בחר דווקא ביצירה הגותית-ספרותית זאת, דהיינו בכה אמר סרתוסטרא?¹¹

את התשובה לכך מספקת אניטה שפירא הכותבת כי:

"ספרו של ניטשה, כה אמר זרתוסטרא, שהיה נפוץ ברוסית... היה נערץ יותר על הצעירים שיצאו אל מחוץ לגדר התרבות הדתית. הוא נתן הסבר חילוני למהות החיים ותכליתם. נשבה ממנו רוח של רעיונות גדולים, נשגבים, של הבנה עמוקה במהות האנושות, במה שהיא בפועל ומה שהיא צריכה להיות. הוא קעקע את הצביעות של החברה הבורגנית והזעיר-בורגנית ופתח פתח [לחופשיים ברוח] שטיאטאו את האמונות הישנות. הנוהים אחריו נחשפו לאוויר של חמצן טהור, ללא העמדת פנים, ללא פשרות של מקובלות חברתית, חתירה אל האמת כמות שהיא..."¹²

ואם יוצאי הגטו הישן היו נתונים במבוכת הזהות, האשמה והפדות, הרי שאין כמו סרתוסטרא, שהוא גיבורה הפיקטיבי של האותנטיות האישית,¹³ המבקשת את האחדות והאמת האישית על פני השניות וכפל הזהויות, שהיה המועמד המוביל ביותר למורה נבוכי הזמן והוא ולאויבה הנחרץ ביותר של

¹¹ העדות שפרישמן קרא בניטשה וגם התעניין ביצירותיו האחרות מופיעה בדמות מאמרו המעניין על אודות האוטוביוגרפיה החצי-פיקטיבית של ניטשה, *Eccē Homo*: הנה האיש – כיצד אתה נעשה מה שהנך (תרגום: ישראל אלדד, תל-אביב: שוקן, תשל"ג): דוד פרישמאן, "Eccē Homo", ספרות: מאסף לספרות-היפה וביקרת, ערוך על ידי דוד פרישמאן, ורשה, 1909, קובץ ד', עמ' 119-130; וגם "Eccē Homo" ("אותו האיש"), כל כתבי דוד פרישמאן ומבחר תרגומיו, כרך ב', ורשה: הוצאת מרכז, 1914, עמ' 126-135.

¹² אניטה שפירא, ברנר, תל-אביב: עם עובד, 2008, עמ' 27.

¹³ עיינו בפרק חמישי של אביר האמונה או גיבור הכפירה: בחיפושי האותנטיות מקורקור עד קאמי, הערה 1 לעיל.

האשמה, אותה אשמה שחשו צעירי הדור ההוא על כי נטשו את שולחן השבת, את "השולחן הערוך" ואת פולחן אבותיהם בשטטל הישן.¹⁴ על כל פנים, אם ניטשה היה כה רלוונטי ופופולארי בקרב האינטליגנציה היהודית המשכילה יוצאת הגטו, אשר חיפשה עוגן חדש לזהותה החילונית, הרי שמבין כל חיבוריו זכה כה אמר סרתוסטרא לפופולאריות פי כמה וכמה. מה גם שהיה אפשר בנקל, תוך שימוש בעברית מקראית (כפי שעשה פרישמן), להציג אותו כמעין נביא ישראלי לכל דבר.

* * *

מכל מקום, תרגומו זה של דוד פרישמן הילך קסם מיוחד במינו על קוראי העברית המודרנית ולחו לא נס גם עתה – למרות השפה התנ"כית משהו, שאולי נתפסת על ידי צברינו כאנכרוניסטית, בין היתר משום השתעבדותם לעברית האלקטרונית, הלקונית, דלת המבע, של המחשבים. מה היה אם כן סוד תרגום זה שעלה במספר מהדורותיו ובתפוצתו על פני כל התרגומים העכשוויים יותר של חיבור זה? לפני שננסה לענות על שאלה זו כדאי לשים לב כי פרישמן תרגם את החיבור כשעברית עדיין לא היתה בגדר שפה מדוברת כבימינו, אך ייתכן כי בתרגומו התנ"כי ביקש לשוות אופי פרשני מרתק המכוון במפורש להציג את סרתוסטרא כקרוב במיוחד לנביאי ישראל הגדולים. והנה, כשישים שנה לאחר מכן, בשנת 1970, הופיע נוסח עברי חדש של היצירה הפופולארית ביותר הזאת של פרידריך ניטשה משל ישראל אלדד, שלו זכויות רבות בהבאת רוב חיבורי ניטשה בעברית מודרנית לפני ציבור הקוראים בארץ. בשנים האחרונות התכבדנו בעוד תרגום של החיבור הזה, שהופיע עד כה בלמעלה ממאה ועשרים שפות בעולם, על אף שבזמן הופעתו הראשונה בגרמנית (בין השנים 1883 ל-1892) הוא נמכר בקושי רב –

¹⁴ קראו את הניתוח הרגיש של כמה אוטוביוגרפיות מבני הדור ההוא אצל: Alan Mintz, "Banished from Their Father's Table": Loss of Faith and Hebrew Autobiography, Bloomington: Indiana University Press, 1989

לאכזבתו הרבה של ניטשה, שציפה בעזרת ספר זה לפרוץ סוף־סוף לתודעת הציבור הגרמני¹⁵ – אותם גרמנים אשר נותרו אדישים עד כה לכתביו, באשר ביקשו לקבור את ניטשה בשתיקה רועמת כתגמול קטנוני להוגה שכתב כל כך הרבה דברים בלתי־מחמיאים על בני עמו,¹⁶ ולא בכדי בילה את רוב חייו מחוץ לאדמת הרייך השני. כדאי גם לציין כי כל אחד מחלקי החיבור חובר על ידי ניטשה בעשרה ימים בלבד, והחלק הרביעי והאחרון הודפס בהדפסה פרטית במספר מצומצם מאוד של עותקים. ניטשה ראה בספר זה את החיבור האישי ביותר שלו, הכתוב כולו "בדמו",¹⁷ כפי שנהג לומר על כתביו השונים, דהיינו בדם התגברויותו על ייסורי תחלואיו השונים, על בדידותו, על כל מה שהיה לזרא לרוחו, כולל הגרמנים, האנטישמנים, הלאומנים וכל האתוס המיליטריסטי של ביסמרק וגרמניה, שהיתה לדידו של קנצלר הברזל "מעל לכול".¹⁸ אופיינית, על כן, העובדה שבמכתבו לידידו

¹⁵ על נסיבותיו המרתקות של כתיבתו והופעתו ואי־הצלחתו של חיבור זה בגרמניה קראו את איגרותיו הרבות של ניטשה בתקופת פרסום כה אמר סרתוסטרא אל ידידיו ומכריו הרבים (חלק IV בלקט: הנה האיש: מכתבים, תרגום: יפתח הלרמן־כרמל, ליקט, ערך והקדים: יעקב גולומב, ירושלים: כרמל, 2011). כך, למשל, במכתב לקרל פון־גרסדורף (מסוף יוני 1883), מכריז ניטשה, באופן בלתי־צנוע, שהיה כה אופייני לו, כי "אני יודע היטב שאין בין החיים עוד אף אדם שיכול היה ליצור משהו כמו זרתוסטרא." (שם, עמ' 291, ההדגשה במקור).

¹⁶ ומספיק אם תקראו את הפרק "מה חסר לגרמנים", בספרו של ניטשה, שקיעת האילילים (תרגום: ישראל אלדד, תל־אביב: שוקן, תשל"ג, עמ' 87-93) וכמה אפוריזמים בחיבורו המוקדם יותר: אנושי, אנושי מדי: ספר לחופשיים ברוח (תרגום: יעקב גוטשלק ואדם טננבאום, ערך: יעקב גולומב, ירושלים: מאגנס, 2008).

¹⁷ קראו, למשל, את איגרתו לפרנץ אוברבק מפברואר 1883: "הספר שעליו כתבתי לך [דהיינו כה אמר סרתוסטרא]... נראה לי כעת כמו הצוואה שלי. הוא מכיל תמונה חדשה וחדה ביותר של ישות, כפי שהיא, ברגע שאני משליך מעלי את כל המשא המכביד. זוהי יצירה אמנותית ולא אוסף אפוריזמים." (הנה האיש, עמ' 283, ההדגשה במקור).

¹⁸ למורת רוחו הגלויה של ניטשה, אשר כתב דברים כדרבנות בחיבורו שקיעת האילילים, משנת 1888: "מחיר השלטון יקר הוא; השלטון מטמטם... הגרמנים – פעם הלוא נחשבו לעם ההוגים: האם בכלל הוגים הם עדיין? כיום הרוח משעממת את הגרמנים, אין הם נותנים בה אמון, הפוליטיקה בלעה כל חלקה טובה של רצינות לגבי עניינים שברוח – גרמניה גרמניה מעל לכול", חוששני שעם סיסמה זו [של ביסמרק] הקיץ הקיץ על הפילוסופיה הגרמנית." (ההדגשה במקור). שקיעת האילילים, הערה 16 לעיל, עמ' 87.

המסור פרנץ אוברבק מ־22 בפברואר 1883, הוא מזכיר את שלבי ההדפסה של כה אמר סרתוסטרא מיד אחרי התייחסות ללו אנדריאס־סְלוֹמָה, אהובתו היחידה, הבלתי־מושגת כל כך. ברור למדי כי האכזבה שחש ניטשה ממנה (ומידידם המשותף פול ריי),¹⁹ והעלבון העמוק שנגרם לנפשו הרגישה עקב יחסה המתנכר אליו – עודנו (מלשון סובלימציה) לכדי יצירת מופת על־פי משנת הסובלימציה שלו, זו הבאה לידי ביטוי חד במשפטים האחרונים של הולדתה של הטרגדיה, המתייחסים ליוונים הקלאסיים ולתרבותם הנשגבה: "מה רב, בהכרח, מה רב היה סבלו של העם הזה, עדי יכולתו להיות יפה כל כך!"²⁰

חשוב כי הקורא העברי ידע שניטשה התעקש להוציא חלק נכבד מדמי הפנסיה המועטים שלו על הדפסת חלקו הרביעי והאחרון של כה אמר סרתוסטרא משום שלא רצה כי המו"ל האנטישמי שלו, ארנסט שמייצנר (Ernst Schmeitzner), ימשיך להוציא לאור, דבר שהיה מטיל, לדעתו, צל אנטישמי כבד ומפוקפק על יצירה זו ועל דמותו של סרתוסטרא, שהוא כנראה הגיבור "החופשי ברוח" הסובלני ביותר שהופיע עד אז בספרות ההגות המערבית.

19 על פרשה טרגית זאת בחיי ניטשה, ראו את מחקרו המאלף של ולטר קאופמן: ניטשה: פילוסוף, פסיכולוג, אנטיכריסט, תרגום: ישראל אלדך, אחרית דבר: ירמיהו יובל, ירושלים ותל־אביב: שוקן, 1982; ואת הביוגרפיה האינטלקטואלית של רידיגר ספרנסקי: ניטשה: חיי הגות, תרגום: יעקב גוטשלק, ייעוץ מדעי: יעקב גולומב, ירושלים: כרמל, 2003. המחקר האמין והמקיף ביותר עד כה על דמותה האניגמטית ו'קוטלת' האנונים (ניטשה, רילקה, פריוד ואחרים) הוא: Rudolph Binion, Frau Lou: בתרגומו של ישראל אלדך, פרידריך ניטשה, הולדת הטרגדיה, תל־אביב: שוקן, 1969, עמ' 147. והשוו להודאתו, הודאה רווית אומללות וסבל קיומי בליישוער שאותם מבטא ניטשה בעת כתיבתו את כה אמר סרתוסטרא, באיגרת לידידו היינריך קזליץ 6־ב באפריל 1883: "אין לך מושג, חבר יקה, איזו כמות עצומה של סבל היתה מנת חלקי בחיים, בכל זמן, החל מימי ילדותי. אבל אני חייל, והחייל הזה נהיה בסופו של דבר לאביו של זרתוסטרא! האבהות הזו היתה תקוותו." (הנה האיש, עמ' 289, ההדגשה במקור). על משנת העידון של ניטשה והשוואתה לעמדתו של פריוד, אשר הושפע ממנו רבות, ראו: הפיתוי לעוצמה: בין ניטשה לפריוד (הערה 3 לעיל).

אם נחזור אל תרגומו של פרישמן, מתקבל הרושם, המוטעה, כי בדמותו מופיע לפנינו מעין נביא עברי חדש, ואין ספק כי תרגום זה השפיע בצורה עמוקה ביותר על שורה של סופרים והוגים עבריים מראשית המאה העשרים ואילך. למרבה האירוניה, עוד טרם הופעת תרגומו של פרישמן, היה זה לא אחר מאשר אחד העם אשר ביקש להכשיר את ניטשה "הגוי" על ידי עברות האידיאלים הנשגבים שלו, כמו למשל אידיאל העל-אדם, שדמותו הספרותית-פיקטיבית של סרתוסטרא היתה אמורה להמחישו. וכך כותב אחד העם כי ניטשה היה בעל "מחשבות חדשות, אך לא זרות",²¹ והופך את העל-אדם הניטשיאני לדמותו של צדיק חסידי.

אולם ניסיון מקורי זה (שעליו חזר גם הלל צייטלין²²) להחליף את העל-אדם בדמותם של הנביאים הישראלים הקדומים, או של הצדיק החסידי מן העיירה היהודית, סובל מכשל קטגוריאלי מובהק. הצדיק – או הנביא בתנ"ך – אינו יכול להשתייך לקטגוריה של העל-אדם מכיוון שאין הוא חי, פועל והוגה מעבר לאתוס הרווח של "הטוב והרע". נהפוך הוא. האתוס הרווח בזמנם (לפחות להלכה אם כי לא תמיד למעשה) מגולם במימושו האופטימאלי האפשרי אנושית. היהודים בשטעטל העריצו את הצדיק משום שביטא בצורה המושלמת ביותר את הערכים הרווחים המשותפים שלהם. להבדיל מכך, העל-אדם הניטשיאני, או סרתוסטרא, פועלים בתחום מוסרי לא ממוּפָּה: הם מטיפים לאימוץ ערכים שלא היו מקובלים עד כה כבעלי ערך, וגם מבטאים סטנדרטים מטא-אתיים להערכות חדשות.

אולם ניסיונו של אחד העם להקל את טמיעתו של ניטשה העברי בקהל ישראל לא הפריע בעדו לנזוף, בפולמוס החריף שניהל כנגד

²¹ אחד העם, "עצה טובה", כל כתבי אחד העם, תל-אביב, 1947, עמ' קלה. על זיקתו המורכבת של אחד העם אל ניטשה ראו את הפרק הרביעי בניטשה העברי (הערה 4 לעיל). כתבתי לעיל "למרבה האירוניה", כי ידועה עמדתו הדו-ערכית, הנוטה לצד השלילי, של אחד העם כלפי ניטשה.

²² ראו מאמרו של יעקב גולומב: "הלל צייטלין: מ'על-אדם' אל 'אל עליון' או מניטשה אל 'ספר הזוהר'" (הערה 5 לעיל); ופרק שביעי בניטשה העברי: "הלל צייטלין: מ'אדם עליון' אל 'אל עליון' או מכה אמר זרתוסטרא אל ספר הזוהר".

הניטשיאניות של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, באלה אשר תבעו שהספרות העברית תנכס לקרבה את מיטב נכסי הרוח של אירופה החדשה:

"תרגומים עבריים של יצירות אירופיות, המרוחקות מן היהדות, לא יבטיחו את קליטתם המקורית והיצירתית. עצם העובדה כי חיבור כלשהו נכתב עתה מימין לשמאל אין משמעותה כי הוא נקלט באופן מספק בתרבות העברית." ("עצה טובה", שם, עמ' קלג).

אפשר להעלות כמה ספקות בנוגע לקביעה זו, בעיקר אם נזכור כי לתרגומו של פרישמן נודעה השפעה גדולה על סופרים ומשוררים עבריים רבים. הסגנון התנ"כי-הנבואי מקרב את דמותו של סרתוסטרא לדמויותיהם של הנביאים הקדומים ומאפשר את קבלתו היצירתית על ידי החלוצים העבריים הפועלים בארץ ישראל בנוף שבו חיו והתנבאו פעם הנביאים הראשונים. כך, למשל, פרשן ידוע של הספרות העברית, גרשון שקד ז"ל, טען באחד מחיבוריו כי "מגילת האש" של ביאליק קרובה מאוד "לפואמה הפילוסופית כה אמר זרתוסטרא מאת פרידריך ניטשה".²³ בהמשך הוא מציין כי למעשה הקרבה בין ביאליק לניטשה "מתבטאת בסגנון יותר מאשר ברעיונות, אך כמו הפילוסוף הגרמני מנסה גם ביאליק ליצור מעין מיתוס מכונן של דורו ושל תקופתו." בעסקו ביוצר עברי חשוב אחר בפולין, מתתיהו שהם (1893-1937), מעיר שקד כי "הטקסטים שלו קרובים יותר לכה אמר זרתוסטרא של ניטשה מאשר למקרא." (שם, עמ' 147). כללית, אפשר לכתוב כמה

²³ גרשון שקד, מנדלי, לפניו ואחריו, ירושלים: מאגנס, 2004, עמ' 232. בהערת סוף עמוד מוסיף שקד כי "כה אמר זרתוסטרא יצא לאור בשנים 1883-1885 ותורגם למרבית השפות האירופיות. דוד פרישמן תרגם את המסה הפילוסופית לעברית 'נבואית'... אך כבר לפני כן קראו הקוראים העבריים את היצירה במקור או בתרגום רוסי. ביאליק... וברנה... קראו כנראה את היצירה במקוה" ואז מציין שקד את מאמרו של מנחם ברינקר (הערה 10 לעיל). הנה כי כן, אנו רואים כי מיטב המבקרים של הספרות העברית בעת החדשה (החל מפרישמן וכלה בברינקר) נוקקו לחיבורו זה של ניטשה במחקריהם בקורותיה ובצפונותיה של הספרות העברית החדשה. גם עניין זה הופך את עצם הופעת תרגומו של פרישמן לחשוב ביותר לעתיד לבוא במחקרים החדשים על אודות מהותה ותכניה של ביקורת הספרות העברית בדורות האחרונים.

מחקרים עבי-כרס על השפעת תרגומו של פרישמן על הספרות ועל ההגות העברית. אסתפק בשתי אנקדוטות בלבד. באופן מופלא, מצא תרגומו את דרכו לצעיר חרדי אחד, אריה (לייבלה) וייספיש, איש נטורייקרתא ממאה שערים. מששאלתיו כיצד הגיע לניטשה, סיפר כי כאשר שהה בבית היתומים דיסקין וחשב להתאבד, הגיע לידי תרגומו של פרישמן, ושירת ההלל לחיים שבחיבור זה עצרה בעדו מלהתאבד. הנה כי כן, לחיבור זה נודע אפילו פן תרפויטי לא מבוטל. יתר על כן, תרגום זה של פרישמן הביא את וייספיש להציג את ניטשה, באופן מופרך משהו, כ"גוי קדוש" וכ"נביא ישראל". הוא הרבה להרצות על ניטשה ברחבי הארץ, למד בעל-פה את כל תרגומיו העבריים והפיץ אותם בישראל (וגם ברשתות הטלוויזיה המקומיות והגרמניות).²⁴ ועוד סיפור אישי: כששהיתי בפוסט־דוקטורט בחו"ל, יצא לי להיפגש עם ראש ממשלת ישראל דאז, מנחם בגין. לשאלתו על מה כתבתי את הדוקטורט עניתי כי על ניטשה. אז אורו פניו והוא ציין לפני בגאווה: "מורי ורבי ז'בו נהג להתהלך כאשר בכיס סגינו מצוי כה אמר סרתוסטרא." מפאת התדהמה כי ראש הממשלה שלי ידע משהו על ניטשה נמנעתי מלתהות בקול על עומק הכיס בסגינו של ז'בו, שהצליח להכיל את הספר כולו, ואיזו מהדורה בדיוק היתה מונחת בו.²⁵

* * *

²⁴ הדבר היחיד שנמצא בדפוס מדבריו הוא מכתב משנת 1981 לשמואל הוגו ברגמן, בשם: "הצעה לכינוס בינלאומי לתורתו של ניטשה שיתקיים בעיר אנפן ע"י מכון ברגמן בירושלים", מכונס בניטשה בתרבות העברית, ערך: יעקב גולומב, ירושלים: מאגנס, 2002, עמ' 313-315.

²⁵ על זיקתו של ז'בוטינסקי אל ניטשה כתבתי בראשי פרקים מפורטים בניטשה העברית, פרק שני. ידוע גם מזיכרונותיו של ז'בוטינסקי כי בלמדו בגימנסיה באודסה היה נוהג להקריא את כה אמר סרתוסטרא באוזני חבריו לספסל הלימודים. להבדיל, גם סטפן צווייג, כפי שכתב בזיכרונותיו, העולם של אתמול, היה נוהג להביא את חיבורו זה של ניטשה לגימנסיה ולקראו בו בחשאי מתחת לשולחן הלימודים, בעוד מורי "מעבירים את הרצאותיהם המשמיות". על פרשה זו ועל זיקתו ארוכת-השנים של סטפן צווייג אל ניטשה, ראו את הקדמתי לספרו של צווייג: אראסמוס, ירושלים: כרמל, 2004.

ולבסוף, היה כי תשאלו מהו התרגום המוצלח ביותר מבין שלושת התרגומים שמצויים כרגע בעברית? – על כך אתקשה לענות, שהרי כל אחד מהם טוב לעתו ולקהל שונה של הקוראים בו. אוכל רק לומר בקיצור כי אם תרגומו של פרישמן הוא היפה והמושך ביותר, אזי תרגומו של אלדד הוא המדויק ביותר, ואילו תרגומה של המרמן הוא הידידותי ביותר לקורא הישראלי בן־ימינו. היא השכילה להעביר את סרתוסטרא ממערתו שבשולי הציוויליזציה המערבית ולשתול אותו, בתרגומה העכשווי־הרהוט, ברחובות צפון תל אביב ורחביה.

יהא אשר יהא, ידועה האמרה האיטלקית traduttore – traditore, משמע "כל תרגום הוא בגידה". אז האם אפשר לקזז אהדדי את הליקויים המצויים בהכרח בכל תרגום ותרגום עברי של סרתוסטרא? אינני סבור כך. כי לכל תרגום שהופיע עד כה נופך, ריח וצבע משלו, ובעיקר עיתוי וייחוד מיוחדים במינם.

אך בלא לסבר את האוזן – אי־אפשר, ולכן אביא לבסוף לפניכם את שלושת הנוסחים של אחד המשפטים החשובים ביותר בספר – ואולי גם בכל מפעלו ההגותי־ספרותי של ניטשה – משפט שבו הוא יוצא ברוח סובלנית נגד אמת דוגמטית אחת או דרך אמיתית יחידה בלבד של חיים או של הגות. וכך המשפט האחרון של הפרק בחלקו השלישי של החיבור כולו, הנקרא במקור Vom Geist der Schwere ("על רוח הכבדות"), קובע סרתוסטרא, בתרגומו של פרישמן, המפרש תוך כדי תרגומו:

"זוה הנה דרך שלי – ואולם איה דרךכם א ת ס? ככה עניתי את אלה אשר שאלו אותו ל"דרך". כי דרך אשר איננו שלי ואיננו שלכם פיאם דרך בעולם – אין! (כאן, עמ' 222).

ישראל אלדד גורס:

"זוהי דרכי שלי – והיכן שלכם?" כה עניתי לאלה אשר ביקשו ממני את "הדרך". כי הנה הדרך – אינה מצויה כלל! (עמ' 188-189).

ואילו אילנה המרמן מתרגמת את סוף הפרק הקרוי על ידיה "על רוח הכובד" כדלקמן:

"זו – זו הדרך שלי – ואיזה דרככם?" כך עניתי למי ששאלו אותי "מה הדרך". כי אין דבר כזה: הדרך! (עמ' 285).

איזה מתרגומים אלה טוב יותר? יפה יותר? מדויק יותר? סוחף יותר? קשה לקבוע את הדרך היחידה שטובה לתרגום של חיבור מרתק זה. וטוב שכך.

ראויה לתשומת לב העובדה כי גם מרטין בובר החל לתרגם את כה אמר סרתוסטרא לפולנית בהיותו בן שבע־עשרה. בשנת 1900, ברשימת נעורים שנקראה "סרתוסטרא", הוא מתפרץ לפתע בפאתוס רב: "אני אוהב אותך, פרידריך ניטשה."²⁶ אין לי ספק כי כל המתרגמים לעברית של כה אמר סרתוסטרא אהבו מאוד את ניטשה, ואהבה זו בולטת במיוחד בתרגום הראשון של סרתוסטרא לעברית, בבחינת יין ישן ומעולה, המוגש לפניכם.

ברי לי גם כי כל המתרגמים של כה אמר סרתוסטרא הקריבו קורבנות לא מעטים בכדי להביא לפנינו, ובעברית משובחת, את אחת היצירות היפות והכמוסות ביותר של התרבות האירופית החדשה, וודאי שקורבן כזה הקריב גם דוד פרישמן, אשר עצם תרגומו שייך אותו אל חבורתו של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי. אולם גורלו היה קל בהרבה מזה של ברדיצ'בסקי אשר נודה ממש על ידי קהילת כותבי עברית (אם כי לא על ידי קוראיהם) – לא מעט בעטיים של מאמרי אחד העם כנגד ה"ניטשיאני העברי" הזה. ועולה בי התהייה, האם פרישמן הצליח להיחלץ מחרם ומצנזורה קטלנית וצרת־אופק זו בזכות הסגנון התנ"כי הכה עברי, הכה

"Zarathustra" in Martin Buber: תרגום שלי מ: "Ich Liebe dich, Frederick Nietzsche" 26 *Werkausgabe*, Vol. 1 1891-1924, eds. Paul Mendes-Flohr etc, Gütersloh, 2002, p. 113

על זיקתו המעניינת של מרטין בובר אל ניטשה ואל יצירותיו, ראו ניטשה העברי, פרק שישי.

קשור למקורות תרבותנו בארץ ישראל, סגנון שבשלו נמנעו גם אויביו המרים ביותר לראות בו מעין נטע זר שהציץ ונפגע "מיפיותו של יפת", אם להשתמש בביטוי האהוב על מיכה יוסף ברדיצ'בסקי? האם רק מקרה הוא כי ישראל אלדד, מתרגמו השני של כה אמר זרתוסטרא, הואיל לכתוב מאמר מאלף על "ניטשה והתנ"ך",²⁷ שבו הוא עומד על "מפגש ניטשיאני שכזה: נמרוד זרתוסטרא" (שם, עמ' 311)? האם היה יכול אלדד להגיע לזיווג מופלא שכזה בלא שראה לנגד עיניו את תרגומו של פרישמן? ואסיים – כפי שסיים אלדד: זוהי "שאלה לעיון נצחי" (שם, שם).

²⁷ הופיע בקובץ ניטשה בתרבות העברית (הערה 10 לעיל), עמ' 295-311.